

КОЛИ ВЖИВАЄМО ЛЕКСИКУ МИНУЛОГО, СТАВИМО ПІД ЗАГРОЗУ МАЙБУТНЄ

Сергій Громенко, кандидат історичних наук

Кожного разу, коли в українському публічному просторі хтось без іронії згадує “давньоруську народність”, “революцію і громадянську війну на Україні”, “Велику вітчизняну війну” та “бандерівців – пособників фашистів”, війна на Донбасі та окупація Криму продовжуються ще на 1 хвилину. Тут немає жодної метафори. Вживання таких словоформ легітимізує в головах ворогів України ту картину світу, яку їм нав’язує кремлівська пропаганда. Отримавши додаткову аргументацію з нашого боку, вони з ще більшим завзяттям продовжують боротьбу проти нашої держави. Коли вживаємо лексику минулого, то ставимо під загрозу своє майбутнє.

Використання мови для контролю над реальністю бере початок у релігійних практиках Давнього Єгипту. Там вважали, що витирання ієрогліфів з іменем особливо ненависного померлого прирікає його душу на небуття.

У Вавилоні на Новий рік розбивали боргові таблички. Нема запису – нема боргу. А від знищення “неправильних” написів до створення “правильних” – один крок.

Після битви при Кадеші 1296 року до нашої ери фараон Рамзес II поставив пам’ятну таблицю, що увічнювала його перемогу. Тільки через три тисячі років стало відомо, що стратегічно ту битву виграли противники єгиптян – хетти. Відтоді можна відряхувати історію дезінформації та пропаганди.

Давня магія, римська формула *Nomen est omen* – “Ім’я є знаменням”, середньовічне чаклунство ґрунтувалися на думці про особливу владу слів.

Такі елементи роботи з історичною пам’яттю, як знищення текстів завойованих народів, руйнування пам’ятників “чужим” і встановлення “своїм”, успішно існують і сьогодні. І хоча у XX і XXI століттях ніхто особливо не вірив у метафізичне підґрунтя таких дій, оволодіння символічним простором за допомогою мови практикувалося ширше, ніж раніше.

Спроб аналізу цього явища не бракує – від “1984” Джорджа Орвела до “Последнего советского поколения” Олексія Юрчака.

Є чимало визначень феномена контролю над реальністю за допомогою особливих слів: “новомова”, “мова влади”, “партийна мова”, “авторитетний дискурс”, “канцелярит”.

У 1920-х роках у СРСР ледь не перемогло “нове вчення про мову” Ніколая Марра. Він доводив: нова революційна лексика змінює свідомість тих, хто її вживає. Безліч нових слів і виразів – від “наркомату” до “гласності” – не так описували стан речей, як утверджували його. Залишки радянського мовного дискурсу нікуди не зникли і по 25 роках незалежності України.

Тріумфальне оволодіння реальністю за допомогою відібраних слів можемо спостерігати в останні три роки. Йдеться про лексикон “русского мира”. Від початку Майдану

російська пропагандистська машина перебувала в розгубленості. Їй бракувало відповіді на запитання: як описувати ситуацію в Україні? “Масовий протест”, “народний бунт”, “повстання”, “барикади”, не говорячи вже про “революцію”, були емоційно пов’язані з радянським лінгвістичним спадком. І цей зв’язок мав яскраво виражені позитивні асоціації. Майже 70 років червоний Кремль вкладав у голови людей, що будь-які народні виступи проти влади – це безумовне добро. Що революція – ключова подія всесвітньої історії. Описувати Майдан такими термінами означало демонструвати якщо не підтримку, то принаймні прихильність до нього.

Відповідь знайшли, ототожнивши протестувальників із “фашистами”. Бо вони – єдине беззаперечне зло у пострадянській свідомості. Росіянам щоденно демонстрували “путч фашистів і бандерівців” проти законної влади. Додатково розігрували карту протистояння “нормальних українців” – які були за дружбу з Росією – і “русофобів”.

Після анексії Криму й початку війни на Донбасі російський дискурс поповнився термінами “кривава хунта” і “каратели”, що “не чули Донбас” і вбивали його захисників – “ополченців”. Сьогодні Кремль на офіційному рівні вживає слово “приєднання” Криму до Росії, хоча світ каже “анексія”. Порівняймо емоційне забарвлення обох слів.

Наслухавшись історій про “розіп’ятих хлопчиків”, добровольці з усієї Росії поїхали на Донбас. Не так захищати право місцевих на російську мову, як на останній бій проти “фашистів та їхніх посіпак-бандерівців”, який не встигли дати “діди, що воювали”.

Якщо наявність термінів із негативним бекграундом у мові звичайного обивателя не є критичною, то професійним “майстрам слова” – письменникам, журналістам і науковцям-гуманітаріям – цього не можна подарувати. Ніде так яскраво не проявляються проблеми із вживанням недоречних фраз, як в українській історичній науці.

Абсолютна більшість вітчизняних істориків народилися й здобули освіту за радянських часів, чимало хто – поза межами України. Тому спадок “єдино вірного вчення” ще не остаточно подоланий в їхніх головах. У гіршому випадку – на рівні методологічних підходів, у кращому – на рівні лексики.

Радянські кліше потрапляють до шкільних підручників, відтворюються на рівні масової свідомості. Цьому сприяють наслідки викривлення історичної пам’яті родин, спричиненого комуністичним режимом. Старше покоління мовчить про репресії, середнє – ностальгує за ковбасою і стабільністю. До Революції гідності українську минувшину описували переважно в рамках російського імперського та радянського мовного дискурсу. А отже, з погляду Москви/Петербурга, а не Києва.

Безсилля української гуманітаристики найяскравіше продемонстрували події у Криму навесні 2014 року. Чверть століття регіон із російською більшістю перебував під впливом кремлівських міфів про півострів як “исконно русскую землю”, що “всегда принадлежала России”. Про Севастополь – “город русской славы”, про кримських татар – “народ-предатель” тощо.

Очікувано, що за відсутності адекватного українського дискурсу, більшість кримчан не чинили опору російським окупантам. Чимало хто вітав ворога хлібом-сіллю. Причиною “кримської ганьби” України були російські солдати. Але й роль багатолітніх розмов про “братні народи” не варто применшувати.

Вираз про слово як найпотужнішу людську зброю сьогодні набув нового, значно глибшого змісту. З чого почати виправлення ситуації? “Почати потрібно з виправлення імен”, – заповідав Конфуцій. Без зміни наукового лексикону, без очищення його від комуністичних штампів українська історія так і залишиться на суспільному маргінесі.

Наведені пропозиції не є істиною в останній інстанції. Але вони принаймні ближчі до “того, як все було насправді”, ніж старі формулювання.

“Київська Русь – держава давньоруської народності, колыска трьох братніх народів”. Русь – держава-володіння роду Рюриковичів. Усі сучасні східноєвропейські народи мали власні окремі траєкторії етногенезу, а не вийшли з міфічної “давньоруської народності”. Її просто ніколи не існувало. Неважливо, чи ви є класиком-примордіалістом, чи гіпстером–конструктивістом, відраховуєте ви українців від VII, XII, XIV, XVII чи XIX століття. Важливо, що ніколи українці з росіянами не були “одним народом”. Сам концепт “братніх народів” – радянське ідеологічне кліше.

“Воз’єднання України з Росією”. “Воз’єднувати” можна лише частини чогось цілого. Військо Запорозьке та Російське царство ніколи цілим не були. Богдан Хмельницький і його наступники шукали союзників по Європі. Якби не Москва вийшла переможцем із цього “змагання”, то ми б зараз слухали байки про “воз’єднання” України з Туреччиною чи Швецією? Іноді “злиття і поглинання” – це лише злиття і поглинання, хоч і розтягнуте майже на півтора сторіччя. Тому коректно говорити про “приєднання” або “захоплення”.

“Зрада Івана Мазепи”. Цей концепт найяскравіше демонструє відмінність російського та українського підходів до взаємних політичних стосунків. Для російського царя будь-який житель його держави – безправний холоп. Український гетьман розглядав своє підданство йому тільки як результат міждержавних угод. Цікаві російські подвійні стандарти: коли Петро I ламає традиційні права Гетьманщини, то це – “модернізаторська і централізаторська політика”. Коли ж через порушення угод і нездатність захистити Україну Мазепа розриває із ним стосунки – то це “зрада”.

”До Революції гідності опис української минувшини здійснювався переважно в рамках російського імперського та радянського мовного дискурсу. А отже, з точки зору Москви/Петербурга, а не Києва”, – вважає кандидат історичних наук Сергій Громенко. З ним погоджується художник Дмитро СКАЖЕНИК.

“Революція і громадянська війна на Україні”. Вживання цього виразу автоматично накидає українській історії схему “Великої Жовтневої соціалістичної революції”. “Хороші” комуністи проти “поганих” білогвардійців та інших контрреволюціонерів. Насправді ж Українська революція 1917–1921 років йшла паралельно російській лише з кінця лютого до середини листопада 1917-го, коли було проголошено Українську Народну Республіку.

Те, що для росіян – “тріумфальна хода радянської влади”, для українців – гібридна російсько-українська війна. Інспіровані з Москви повстання, пряма військова інтервенція, “наших войск на Украине нет” тощо.

В Україні справжня громадянська війна мала місце лише восени 1918-го, коли Директорія скидала гетьмана Павла Скоропадського. З певною натяжкою можна так

назвати епізодичні зіткнення військ УНР із махновцями у 1918–1919 роках. Решта подій того періоду були для України розбудовою держави та боротьбою із зовнішньою агресією: “червоною” і “білою” російською, польською, румунською.

“Велика Вітчизняна війна”. Найвідоміший і найнебезпечніший міф-концепт. Термін “ВВВ 1941–1945” одразу відсікає в людській свідомості два роки нацистсько-радянського союзу від “героїчного подвигу”. Він відправляє в небуття Пакт Молотова–Ріббентропа, поділ Польщі, Катинь, інші випадки радянської експансії. Вся складність Другої світової війни редукується до чорно-білої схеми: “хороший” СРСР за підтримки західних союзників проти абсолютного зла – “фашизму”.

Хто не з нами – той проти нас. Хто воює із “советами”, той – пособник. Усі національні рухи – колабораціоністи і зрадники. Радянський Союз не міг чинити військових злочинів, бо воював за “праве діло” тощо.

Найогидніше – це використання “ВВВ” нинішньою Росією для легітимації власної політики. “Діди воювали”, “можемо повторити”, Росія – головний борець із “фашизмом”.

“Фашистська Німеччина”. У СРСР дуже не хотіли пояснювати, як країна інтернаціонального соціалізму воює з країною національного соціалізму – Третім рейхом. Тому термін “нацизм” був де-факто вилучений із політичної, суспільної і навіть наукової мови. Замість нього у радянський дискурс ввели некоректний “фашизм”. Кажуть, полонені італійці на це дуже ображались.

“Фашистські посіпаки/пособники”. Не всі антирадянські національні рухи співпрацювали з Гітлером. Навіть однозначні колабораціоністи часто-густо не так воювали за нацизм, як проти комунізму. Звалювати величезну кількість складних випадків в одну категорію – неприпустимо.

“Визволення України”. В українській мові розрізняється “звільнення” та “визволення”. Друге слово набагато глибше за своїм змістом. Справжнє визволення України від окупантів відбулося лише 1991-го року. У 1944 році мало місце вигнання нацистських окупантів з території України. Або ж звільнення окремих міст чи земель із відновленням після цього там “нового-старого” окупаційного режиму – радянського.

“Країна”, 20 жовтня 2016 р.